

H. te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbefef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Dissertatie Groningen 1992; 's-Gravenhage: Sdu uitgeverij, 1992, 332 blz., f49,- ISBN90 12 08010 X).

De jonge doctor Te Velde schreef een rijk boek. Rijk aan gegevens, opgediept uit dagbladen, tijdschriften en andere contemporaine literatuur en uit verspreide archivalia, die opgeslagen liggen in een vijftiental archieven en bibliotheken. Rijk—voor een dissertatie uitzonderlijk rijk—ook aan beschouwingen en overwegingen van essayistische aard, waarmee de auteur—soms ook vanuit een actuele vraagstelling—greep heeft trachten te krijgen op zijn overvloedige materiaal. Rijk ten slotte aan verrassende thematieken waarmee hij de reeds herhaaldelijk beschreven stromingen van het liberalisme en het nationalisme voor de periode van een halve eeuw ingenieus met elkaar in verband brengt. Ondanks de relatief korte tijdspanne koos Te Velde voor de chronologische lijn: 'Een themagewijze opbouw zou een te statisch beeld hebben opgeleverd' (15). Dat is een bewonderenswaardige opzet, zeker wanneer men bedenkt dat hij de behandelde stof over negen hoofdstukken meende te moeten verdelen. Helemaal geslaagd in die opzet is hij niet. Alleen al de jaartallen van de capita duiden aan dat de lezer op een soort *cakewalk* wordt gezet waarlangs hij, op- en neergaand en voor- en achteruitgaand, uiteindelijk bij 1918 uitkomt. Het heeft de (on)nodige overlappingsen en herhalingen met zich meegebracht. Kennelijk heeft de auteur als een ervaren didacticus geen risico willen lopen dat de lezer niet goed zou kunnen onthouden om welke hoofdlijnen het hem te doen is. Wanneer ik in de hier volgende samenvatting te kort schiet, ligt het dan ook eerder aan mij dan aan hem.

Uitgangspunt van het boek is de grotendeels door Thorbecke geschapen situatie. Liberale intellectuelen en politici gingen uit van de gedachte dat het liberalisme het noodzakelijke ingrediënt vormde van het nationaal besef. Het was 'het geheim van Thorbecke' dat hij de aanwezigheid van dit nationale gemeenschapsgevoel, waardoor conflicten telkens in een liberaal getinte harmonie op te lossen zouden zijn, zonder meer aannam. Nationale cultuur, eendracht en kracht waren voor aanhangers van het liberalisme een met groot optimisme veronderstelde vanzelfsprekendheid. Aan dit 'geheim'—zou 'illusie' niet een betere term zijn geweest?—begon rond 1870 een einde te komen. Liberalen, zelf in toenemende mate aan een tot aan het interbellum voortdurend desintegratieproces onderworpen, zagen ook de samenhang van de natie in gevaar komen. Zij trachtten de nationale desintegratie te keren met een door de elite voor te houden en voor te leven ethiek van plichtsbefef, weerbaarheid en wilskracht. Onder toenemend pessimisme zagen zij in dat mens en maatschappij niet zonder dwang en strijd (de staatsschool van Kappey ne van de Coppello, engagement met de eerste Boerenoorlog, ijver voor de dienstplicht) tot de liberale rede zouden kunnen worden gebracht. Het eens zo op individuele vrijheid gerichte liberalisme werd moralistischer en strijdbaarder. Door de ontwikkelingen gedwongen verschoof vervolgens binnen het liberalisme het accent van defensief gearde pogingen tot nationale volksverheffing naar inzet voor een brede nationale gemeenschap, waaraan ook de confessionelen deel konden hebben. Bij de cultivering van dit nationalisme, dat minder exclusief liberaal—als men wil 'neutraler'—van aard was, ging koninginnedag een belangrijke rol spelen. Tijdens de tweede Boerenoorlog beleefde het nationalisme een euforisch hoogtepunt. Daarmee werd tevens de overwinning op het liberale pessimisme zichtbaar. In de twintigste eeuw zouden in het bijzonder de vooruitstrevende liberalen de steeds democratischer en pluriformer wordende maatschappij in nationaal vertrouwen aanvaarden. Dat vereiste zorg voor een niet-exclusief-liberale gemeenschapsmoraal van de 'grootste gemene deler'. In dit kader wijdt Te Velde aandacht aan de ANWB, de Tucht-Unie, het Algemeen Nederlandsch Verbond en de padvinderij. Opvallend is de nadruk die hij legt op de ook dan nog weer bij liberalen van allerlei schakering blijvende behoefte aan een sterke publieke moraal. Daarin

vonden dezen de confessionelen. Samen stevenden zij al vóór de eerste wereldoorlog — die het nationaal besef nog verder ontliberaliseerde—af op de pacificatie van 1917. Het oorspronkelijk door liberalen gedomineerde nationalisme was vervangen door het pluriforme nationalisme van de verzuilde samenleving.

Is dit rijke boek ook een overtuigend boek? Dat waag ik toch enigszins te betwijfelen. Wie de karakterisering van de onderling verschillende liberale denkwijzen en van de afzonderlijke decennia eens naast elkaar gaat zetten, stuit gemakkelijk op inconsequenties en tegenstrijdigheden. Op de onscherpe cesuren binnen de beschreven vijftig jaar heb ik reeds gewezen. De vele verschijningsvormen van het liberalisme, inherent aan het karakter van deze geestesstroming en meer in het bijzonder typerend voor haar desintegratie, stelden de auteur voor grote problemen bij het aangeven van de hoofdlijnen die hij nu juist zo graag heeft willen trekken. Kan het verbazen dat hij regelmatig zijn toevlucht heeft genomen tot het interpretatiemodel van de ambivalentie en de paradox? 'Ambivalent' en 'paradoxaal' zijn woorden die men in deze dissertatie regelmatig tegenkomt. 'De ambivalente houding die liberalen *vanaf hel begin* (cursivering van Te Velde) tegenover de 'moderne wereld' aannamen' moet veel verklaren (64). Zo werd de houding van veel Nederlandse liberalen tegenover Transvaal 'door paradoxen beheerst' (71). Op bladzijde 90 stelt de schrijver *en passant* vast dat het thema van zijn boek bestaat in 'de verwevenheid van politiek en ethiek of moraal'. Daarmee stelde hij zich geen eenvoudige opgave, want even eerder is hij het zelf die opmerkt dat de toenmalige relatie tussen internationale politiek en expansie enerzijds en cultuur en moraal anderzijds 'gecompliceerd en paradoxaal' was (82). Tot welk een paradox leidde verder de liberale opvatting van objectieve wetenschap in combinatie met het subjectief beleefde nationaal bewustzijn (140)! Op deze wijze heeft Te Velde nogal wat gekunsteld aandoende verbandleggingen aannemelijk trachten te maken. Van de andere kant mist de lezer bijvoorbeeld node de plaats die de koloniale kwestie in de ontwikkeling van het nationaal besef heeft ingenomen. Bij nader inzien ligt het wellicht toch niet alleen aan de recensent, wanneer deze de door hem gegeven samenvatting niet vindt uitmunten door inzichtelijkheid. Dat neemt niet weg dat diens eindoordeel over het boek overheersend positief is. De schrijver heeft op een originele manier licht geworpen op een materie waarvan hij onvermoede aspecten scherpzinnig heeft aangetoond.

J. A. Bornewasser

M. Berckmoes en M. Struyfs, ed., *Honderd jaar geschiedenis van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent (1893-1993)* (Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent XVIII; Gent: Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, 1993, 315 blz., ISSN 0779 8482).

Bij de studie van de negentiende-eeuwse Belgische geschiedschrijving is de voorbije jaren in toenemende mate aandacht besteed aan de wijze waarop het door de Revolutie van 1830 gestimuleerde nationale besef en het uit het *ancien régime* overgeleverde gewestelijke particularisme op historiografisch vlak met elkaar werden verenigd. De na 1830 ontstane provinciale, regionale of lokale historische genootschappen boden daarbij een geschikt uitgangspunt. De viering van het honderdvijftigjarig bestaan of van het eeuwfeest van deze *cercles historiques* of *sociétés archéologiques* gaf het onderzoek—veelal licentieverhandelingen—een bijkomende impuls. Zo werden in de jaren tachtig monografieën gewijd aan onder meer de Brugse *Société*